

בעניין חידוש מצות התכלת

לכבוד מערכת "המעין".

לאחר קריאת מאמרו של הרב יעקב אפשטיין בנושא התכלת, שפורסם בגיליון טבת תשנ"ז, הסתבר לי, שדבריי, אשר הוא מתייחס אליהם במאמרו (שנכתבו ב'מאמר התכלת'), לא הובנו כהוגן. על כן חשבתי לנכון שיש להסביר את הדברים שוב בתמציתיות.

ניתן לחלק את כל דרכי זיהוי התכלת המקורית לשלושה סוגים:
א. זיהוי החלזון. ב. זיהוי התעשייה. ג. זיהוי לשוני.

א. זיהוי החלזון

בכל זיהוי על פי סימנים צריך שימולאו מספר תנאים:

א. קבוצת המועמדים לזיהוי צריכה להיות שלמה.

ב. יש לבדוק את כל המועמדים על פי הסימנים המזהים ולבחור מתוכם את המתאימים.

לדוגמה: בבואנו לזהות בחור מסוים מתוך הישיבה על פי תיאור שקיבלנו (ואין לנו ידיעה שהוא בלעדי לאותו בחור), עלינו לוודא שלפנינו כל הבחורים, לבחון את התאמת התיאור לכל אחד ואחד, ורק אם אחד מתוכם בלבד מתאים לתיאור, נוכל לקבוע בוודאות שזהו הבחור המבוקש.

כמו כן, התיאור המבוקש צריך להיות חד משמעי ואינו ניתן לשינויים. לדוגמה: "רזה" או "שמן" - אינם סימנים קבילים, כי הם יחסיים ועשויים להשתנות. יש לציין, שכללים אלה מחייבים כל מזהה על פי סימנים (שלא הוכחה בלעדיותם), בין אם הוא מודע לכך בין אם לא.

ברוך הזיהוי על פי סימנים הלך האדמו"ר מרדזין. דרך זו הובילה אותו לזיהוי "דיונון הרוקחים" כחלזון התכלת. אך דרכו לוקה בחסר, כי לא מולאו בה כל התנאים האמורים לעיל - לא הייתה לפניו רשימה שלמה של בעלי חיים של הים התיכון (באותם הימים גם לא ניתן היה להשיגה), וממילא לא נעשתה על ידו סקירת כל המועמדים לזיהוי. מלבד זאת, כמעט כל י"א הסימנים שהעלה האדמו"ר מן המקורות מצויים גם אצל בעלי חיים אחרים ואינם מיוחדים ל"דיונון הרוקחים". כמו כן, הרכה מהסימנים שהעלה אינם חד משמעיים. לדוגמה: הסימן השישי "שלחלזון יש פתילים הדומים ליתדות כפופות" - הבנוי על דברי המשנה במסכת כלים (פי"ב מ"א):

"שלשלת שקשר חלזון בראשה טמאה" - איננו חד משמעי, כי אין אנו יודעים בדיוק על שם מה נקרא החפץ הזה, המחובר לשלשת, בשם חלזון, ונאמרו בזה פירושים שונים. כמו כן, גם אם נקבל שמדובר בפתילים, הרי הם מצויים אצל בעלי חיים אחרים, כאמור לעיל.

הרב אפשטיין לא שם לב, שדרכו של האדמו"ר מרדזין הינה גם דרך ה"אלימינציה" (החסרה ודילוג), וכן היא גם דרכו של הרב הרצוג, כמו שנראה לקמן, וכן היא דרך כל מי שרוצה לזהות חלזון על פי סימניו, גם אם אינו מציין זאת או אינו מודע לכך. ואני, במאמרי, אינני אלא מגדיר את עקרונותיה של דרך זיהוי זו ומנסה לשפרה, על ידי בדיקת השאלה האם בידינו רשימה מלאה של בעלי חיים בים התיכון מזמנם של חז"ל, ועל ידי ניסיון להסתמך על סימנים ודאיים וחד משמעיים בלבד. דרך זו, המשופרת, מביאה אותנו לזיהוי ה"ארגמון" כחלזון התכלת.

הקריטריונים, בהם נקטתי, הם: א. החלזון הוא בעל חיים. ב. הוא מצוי בים התיכון. ג. הוא בעל נתיק. ד. מצוי מסוגו ביבשה. ה. אפשר להשתמש בו לצביעה.

הרב אפשטיין ייחס לי, בטעות, סימן אחר - "שאינו חלזון של הרים" והקשה על קביעת סימן זה מרש"י (מגילה ו ע"א ועוד). אף לו הייתי מגדיר את הסימן כך - אין זו דרך נכונה להקשות מפירוש אחד בסוגיה, כאשר ידוע פירוש אחר (פירושו של יד רמ"ה לסנהדרין צא ע"א) המתאים לקריטריון זה (הערה זו נכונה לכמה מקומות במאמרו של הרב אפשטיין). כמו כן, הוחסר על ידו הסימן האחרון החשוב מכול.

הסימנים, השלישי והרביעי, מבטאים את המוסכם על כל הבלשנים שהמילה "חלזון" משמעותה - שבלול בעל קונכייה סלילית. דבר זה היה ברור לראשונים, שאף דיברו על צורה חלזונית, כלומר ספירלית (ראה אור ה' לר"ח קרשקש, מאמר א, כלל א, יג). וכן הוא פירוש המילה חלזון בשפה הערבית עד היום. ערעורו של הרב אפשטיין על מוסכמה זו תמוה.

הטבעת, הנקראת "חלזון", המצוירת בכתבי היד של ספר הערוך, מתפתלת בפיתול ספירלי, ובהחלט דומה בזה לקונכיית החלזון (ואינני מבין מדוע טען הרב אפשטיין אחרת).

הקביעה שיש בידינו רשימה מלאה של בעלי החיים אשר היו מצויים בים התיכון גם בזמן חז"ל, נראית לי בהחלט סבירה ביותר, ואינני מבין מה יש לערער על כך.

ב. זיהוי התעשייה

בדרך זיהוי זו מדלגים על בעיית זיהוי החלזון, עם כל התסבוכת הכרוכה בכך, וניגשים ישיר לזיהוי תעשיית התכלת. ההנחה האחת והיחידה העומדת ביסוד דרך

הזיהוי הזו, היא שהתכלת הייתה אחת מחומרי היוקרה של העולם העתיק ושפרסומה היה רב. דבר זה עולה בבירור ממקורות חז"ל (עיי' מנחות מג ע"ב: "גדול עונשו של לבן וכו'"; האגדות על קורח בסנהדרין קי ע"א ובמדרש משלי פר' יא; ספרי פר' וזאת הברכה סי' שנד; הערוך ערך תכלת; רש"י שבת כו ע"א ד"ה וליוגבים; פי' הרמב"ן לשמות כח, ב). אם כך הוא הדבר, הרי שלא ייתכן שלא תזכר תעשייה זו בספרות הענפה של העת העתיקה, שהרחיבה את הדיבור על ההווי של העת ההיא. והנה, מקורות אלה מדברים על תעשיית צבע אחת בלבד המשתמשת בבעל-חיים ימי, והיא התעשייה הקשורה ב"ארגמון". יצוין, שגם בממצאים הארכיאולוגיים אין מוצאים אלא שרידי תעשייה זו בלבד. המסקנה מכל זה, שה"ארגמון" הוא המקור לתכלת.

הרב יצחק אייזיק הרצוג התחבט בין שתי דרכי זיהוי אלו, כי הן נראו לו סותרות זו את זו - הראשונה, כלומר זיהוי החלזון, הביאתו לזיהוי ה"ינטינה", והשנייה, כלומר זיהוי התעשייה - לזיהוי ה"ארגמון". אחר שהראינו, שאדרכה, הן מסכימות זו לזו, אין עוד מקום להתלבטויות.

גם האדמו"ר מרדזין היה בטוח שהתכלת הייתה בשימוש אצל קיסרי רומא ומתוארת בספריהם, כמבואר למעין בספריו, אלא, שהוטעה לחשוב שה"דיונון" הוא המקור לצבע המהולל. עתה, משהוברר מעל לכל ספק שה"דיונון" לא היה בשימוש אצלם כלל, וה"ארגמון" הוא המקור לתעשיית הצבע המלכותי, יש להניח שלו חי האדמו"ר מרדזין בדורנו, היה סומך בשתי ידיו על ה"ארגמון".

ג. זיהוי לשוני

הראבי"ה בפירושו למסכת ברכות מביא ירושלמי, אשר מזהה את התכלת עם ה"פורפורה". "פורפורה" היא מילה יוונית, שעברה גם לשפות אחרות (כמדומה, שהראשון שהביא את הראבי"ה הוא הרב בצלאל נאור במאמרו על התכלת, ולא הוזכר קודם לכן). ל"פורפורה" כמה מובנים: א. שמו של חלזון ה"ארגמון". ב. שמם של הצבעים (בגוונים שונים) שמפיקים מחלזון זה. ג. מונח ללבוש מלכותי (במדרשים), בגלל הנוהג לצבוע לבוש זה בצבעים המופקים מחלזון ה"פורפורה".

אחרי שזכינו להישרדות קטע חשוב זה מן הירושלמי, הא לך ראייה נוספת, המצטרפת לראיות הקודמות, לזיהוי ה"ארגמון" כמקור התכלת.

הרב אפשטיין מפקפק בראיה זו, בטענה, שלא מצאנו קטע זה בירושלמי שלנו, ולא מצאנו אחרים המביאים קטע זה. אך אינני מבין מה הבעיה בכך. יש עשרות קטעים המובאים בראבי"ה ובראשונים אחרים שלא נמצאים בירושלמי שלנו. מדוע, מה שהיה טוב לגדול הראשונים הראבי"ה, שהרי הביאם וסמך עליהם, לא טוב לנו.

וגם אינני מבין, מדוע יש צורך, כפי שטוען הרב אפשטיין, שבכל מקום, שתזכר התכלת, היא תזוהה כ"פורפורה". וכי חז"ל צריכים לתרגם את המילה העברית "תכלת", המובנת לכול, למילה היוונית פורפורה?! רק במקרה של הקטע בראבי"ה, שנזקק להבחנה דקה בין הגוונים, תורגמו תכלת וכתתי למילים יווניות המתארות במדויק את שני הגוונים הקרובים זה לזה. גם קביעתו, שה"פורפורה" היא ארגמן דווקא, איננה ניצלת מקושיותיו הוא עצמו, ואינני מבין את עדיפותה.

כהמשך לדברי הראבי"ה, יש להביא את דברי ר' בנימין מוספיא, אשר כותב במוסף הערוך שלו שעל הערוך (ערך פרפירא): "פורפורה - פי' בל"י ורומי בגד תכלת". אמנם אין הוא מביא ראיות לדבריו, כפי שמבקש הרב אפשטיין. אך על דברים כגון זה אין מבקשים ראיות, שהרי מדובר כאן בזיהוי מקובל ומוסכם שהיה להם באותו זמן, בדיוק כמו שאין אנו מערערים על מאות ואלפי זיהויים שהיו מקובלים אצל הראשונים והשתלשלו אלינו. גם גדול הפוסקים בעל חוות יאיר כותב בבטחה בספרו מקור חיים (או"ח ח"א עמ' צט) שהתכלת היא "פורפורה".

סוף דבר: אין מניחים את מה שהיה פשוט לראשונים מפני ספקות מופרזים ולא מבוססים, ההופכים קיום מצוה שלמה לאיזה שהוא "מעשה חסידות" בלתי מחייב.